

SZOCIALIZMUS ÉS FASIZMUS LATIN-AMERIKÁBAN

---

1. Történelmi visszapillantás

Latin-Amerika mai történelmének fő jellemvonása a nacionalisztikus és demokratikus polgári áramlatok dekadenciája, illetve gyengülése és a politikai radikalizmus, amely arra törekszik, hogy szembeállítsa az erőszakkal fenntartott és egyre kifejezettebben fasiszta jellegű rendszereket, illetve a haladó szocialista törekvésekkel átszőtt népi forradalmi mozgalmakat. Ezt egyszerű bebizonyítani, ha elemezzük a kontinensen folyó osztályharc folyamatát, amely a kubai forradalom után bontakozott ki. Megfigyelhetjük, hogy ez a folyamat időnként kiéleződik, mégpedig akkor, amikor mind nyíltabb formában jut kifejezésre az említett polarizálódás.

Íme néhány ilyen mozzanat:

1961—1964. Ebben az időszakban Brazíliában kiéleződik az osztályharc, mintegy feleletképpen a jobboldal 1961-es államcsínykísérletére. 1964-ben a népi erők szövetsége (amely a Népi Mozgósítás Frontja útján jutott kifejezésre, és felölelte a munkás, a paraszt és egyetemista központokat, az altisztek és nacionalisztikus tisztek nemzeti vezetőségét, valamint a nacionalisták parlamenti frontját, amely Gular elnök új társadalmi erőkből álló kormányát támogatta) összeütközésbe került a jobboldallal amely „a családért, az Istenért és a magántulajdonért” elnevezésű tömegfront, a kommunistaellenes és jobboldali katonai államcsíny parlamenti frontja körül tömörültek, melyeket a személyesen Castelo Branco marsall, Gular elnök főparancsnokságának vezetője és a CIA támogattak és szerveztek. Ez a szembenállás sohasem jutott kifejezésre a szocializmus és a fasiszmus közötti nyílt eszmei összeütközés formájában, amelyek radikálisan kifejezésre juttatnák a népi törekvésű nacionalizmust, illetve az autoritárius törekvésű konzervatív liberalizmust. Ennek az összeütközésnek a radikalizálódása megdöntötte Brazília 150 éves alkotmányos hagyományát (csak a függetlenség elnyerését követő harcok, a császárságot követő köztársaság 1889-es kikiáltásakor, az 1930-as

forradalom és Vargas elnök 1937-től 1945-ig fennálló új állama idején szakadt meg), azonban rámutatott a történelmi pillanat komolyságára és egy lépést jelentett az új politikai szakasz felé: szakadatlanul rendkívüli állapotban élő állam, amely állandóan terjeszti hatalmát és egyre gyakrabban folyamodik intervenciókhoz a polgári társadalomban. A fasiszta ideológia ily módon hatalomra jutott a liberális-autoritárius jellemvonásokkal bíró konzervatív erőkkel való kombinációkban, sőt azoknak alárendelve.

Brazília esete új események bekövetkezését jelentette, amelyek egy történelmi törekvés jelenlétét jelzik. Mindenütt beavatkozik a brazil kéz, amely annak az egész kontinensre kiterjedő autoritárius politikai áramlatnak a támogatására szolgáló alapot képezi, amely a repressziók e hullámának nemzetközi szervezőihez, a CIA szervezetéhez és a Pentagonhoz csatlakozik.

1966-ban Santo Domingóban a hadseregben történt összeütközés a polgárháború kitörésének veszélyével fenyeget, s *Kamario* tábornok, az egyik frakció vezetője felfegyverzi a népet. Hamarosan és gyorsan követte az imperializmus válasza: az AÁSZ jóváhagyásával bekövetkezik Santa Domingo amerikai inváziója és létrejön az Amerika-közi katonai haderő, amelyet Brazília irányít. Az intervenció következményeképpen Balager vezetése alatt konzervatív kormány alakul, amely alapján véve a fegyveres és a megszálló erőkre támaszkodik.

Ugyanebben az évben Argentínában a liberális polgári szektorok konfrontációjának néhány egymást követő időszaka után a konzervatív katonai személyek és a peronisták megkísérlik egy katonai rezsim bevezetését, amelynek élén Ongania tábornok áll, s amelynek reprodukálnia kellene a látszatra sikeres brazil politikai modellt. Ez a kormány azonban szembe találja magát egy szervezett, flexibilis és taktikai szempontból jól felkészült munkásmozgalommal, amely korlátozza a diktatúra hatását és erős nyomást gyakorol az ország politikai életére, amelyben a feszültség a cordobai események alkalmával jutott tetőfokára, s amely a peronizmus visszatéréséért vezetett, jól irányított gerillaháborúra támaszkodik. A peronizmus 1971-ben visszatért az országba, s ezzel egyidejűleg gerillamozgalmak is jelentkeznek a peronistáktól függetlenül — mint például az ERP — s ezek kidolgozták saját hosszú távú stratégiájukat. Az 1971—1976-os időszakban Argentínában a politikai élet a széles tömegek, különösképpen a kontinens legszármottevőbb munkástömegének nagy lendületet vett megmozdulása jegyében folyt, mégpedig szövetségben vagy párhuzamosan a rendkívül aktív gerillamozgalommal, a peronista jobboldal és a katonai apparátus erőszakos támadásaival (az eszei: vérengzés és az AAA, a hírhedt fasiszta Lopez Rege által, az államapparátus hegemoniájára törekvő szervezet létrehozása). Ez a folyamat az 1976-ban végrehajtott államcsíny alkalmával jutott tetőpontjára. Ez kísérlet volt egy olyan, autoritárius konzervatív berendezésű állam létrehozásához vezető útra való rátérésre, számolva a rendkívül aktív fa-

siszta áramlattal, amely úgy tűnik bizonyos körülmények között dominál.

1968-ban egy nacionalista és népi beállítottságú katonai csoport átveszi a hatalmat Peruban, s ekkor mélyreható változások kezdődnek ebben az országban: a Gouffé, a rézkitermelés, a bankok, a halfeldolgozó ipar, a partmenti övezetek stb. államosítása. Lehet, hogy ez az egyetlen példa a kontinensen a sikerrel végrehajtott nemzeti-demokratikus változásokra. A széles tömegek ugyan nem vettek részt bennük aktívan, azonban kifejezésre juttatták szervezési képességüket és politikai öntudatukat a katonai kormányzat haladó intézkedéseinek végrehajtásában. Idővel szakszervezeti és parasztszervezet alakul az állami ellenőrzés bevezetésére tett kísérletekkel párhuzamosan, amely megpróbál szembeszállni a katonai hatalom merev és technokratikus struktúrájával. Ilyen körülmények közepette a leghaladóbb katonai áramlat igyekszik megtalálni a szervezkedés és a felsorolt alaptörökvécek összeegyeztetésének legmegfelelőbb formáit, többnyire sikertelenül, mégpedig paternalis koncepciói és az intézményes politikai kompromisszumok miatt. Ugyanakkor egy jobboldali katonai áramlat kísérletet tesz egy tömeges fasiszta jellegű alap létrehozására. Mindkét áramlat igen gyenge és a folyamat folytatódik a centralizmus felé, miközben növekszik a konzervatizmus.

1970-ben és 1971-ben Bolíviában jelentős új politikai kontextes jön létre: az 1960. óta egymást váltó katonai kormányzatok ideje után, (az erős munkásmozgalom megsemmisítésére törekedtek, mely 1952-ben a parasztsággal forradalmat hajtott végre) nacionalista, népi beállítottságú katonai áramlat jelentkezik, s az átveszi a hatalmat, a munkás- és egyetemista mozgalom által támogatva. Ez népi képviselőháznak valamilyen nyílt, kettős hatalom útján való létrehozását teszi lehetővé, amely arra törekszik, hogy vezetése alá helyezze a katonai kormányt és új, szocialista államot hozzon létre. Ezúttal sem kellett sokáig várni a jobboldal ellenakciójára. Arra a hadsereg soraiban került sor, amely a kistörzsekre, valamint a jobb helyzetben levő parasztságra támaszkodott, valamint a brazil diktatúra és a CIA tanácsadóira. 1971-ben Thores tábornok főparancsnokságának parancsnoka, Hanzar ezredes aránylag gyenge fegyveres ellenállás legyőzése után államcsínyt hajtott végre.

Az első pillantásra egymástól teljesen független folyamatok az e kontinensen folyó osztályharc összetevői, azoké a folyamatoké, amelyek 1971 és 1973 között jutnak tetőpontjukra a chilei események alkalmával. Ebben az országban az osztályharc a végletekig kiéleződött míg az eszmei-politikai harc valamivel enyhébb volt a más országokbeli polgári társadalmak fejlődésének lemaradása miatt, s ez véglegesen magyarázatot ad az e kontinensen végbemenő folyamatokra.

A nemzeti egységkormány Latin-Amerikában elsőként Chilében jön létre, mégpedig szocialista célokkal, amelyet a hatalomra jutás előtt hirdetett. Még a kubai forradalmi kormányzat is szocialistává vált a hatalomra jutás utáni második esztendőben. A chilei népi kormányzat létrehozása a kereszténydemokrata reformizmus és a belső radikalizálódás

sikertelenségének köszönve jött létre, miután a kereszténydemokrata párt demokrata szektoraiban gyakorolt önkritika után sok szektora szakított a párttal, azzal a céllal, hogy erősítse a nemzeti egységet. A népi kormányzat tehát a többség bizalmát élvezte, ami az imperialista-ellenes és nagybirtokellenes programját illeti. Amikor ezeket az intézkedéseket egy év leforgása alatt végrehajtották és elfogadták a monopolel- lenes intézkedések tervét (a nagyvállalatok államosítása) és a szocialista fejlődés célkitűzéseit (tervezés, munkásigazgatás, a tőkés államberendezés néphatalmon alapuló rendszerrel való felváltása) a Nemzeti Egységben felbomlott a hallgatólagos front, és kezdetét vette a bal- és a jobboldal közötti nyílt harc, amely a középbeállítottságú, még mindig határozatlan szektorok megnyeréséért folyt. Egyfelől a dolgozók néphatalom létrehozására törekedtek, amely megteremtené a szervezési alapokat az elfogadott intézkedések elmélyítése és az új típusú állam megalakítása érdekében. Másrészt a konzervatív erők, a szervezettebb fasiszta szektor nyomást gyakoroltak a kereszténydemokratákra és a fegyveres erőkre a Nemzeti Egység elleni szövetség megteremtése céljából. A tömegek mozgósítása, terrorcselekmények, a gazdaság szervezethez való felbomlasztása, parlamentáris és jogi ostromállapot, lélektani terrorizmus, és irracionális propaganda terjesztése a tömegtájékoztatási eszközök útján — amelyekkel a jobboldal rendelkezett a CIA által biztatva, gazdaságilag támogatva és irányítva —, az államcsíny végrehajtásában kulmináltak, s a Pentagon közvetlen segítségével hajtották végre. Ezt is a népi kormányzat főparancsnokságának parancsnoka vezette.

Ezek a legjelentősebb tényei, egy kontinentális forradalmi és ellenforradalmi folyamat szélsőséges helyzetének. Ide sorolhatjuk még Uruguay esetét, ahol széles körű front jön létre, s amely jó eredménnyel szerepelt a választásokon, s ahol a tupamarosok a nép nagy rokonszenvét élvezték. Ebben az országban is megszakadt az évszázados liberális hagyomány, amikor 1973-ban létrejött a kontinens egyik legrepresszívabb katonai kormányzata. Tanulságos továbbá Salvador esete, amikor is a nemzeti ellenzéki szövetség (UNO) 1971-ben győzött a választásokon, azonban régi és jól bevált módszerekkel, a választási eredmények meghamisításával megakadályozták, hogy átvegye a hatalmat, s egy, immár intézménnyé vált katonai puccs vetett véget a haladó folyamatoknak. Meg kell említeni még Guatemala esetét is, ahol a hatvanas évek elején jelentősen terjedt a gerillamozgalom, de ennek is más katonai kormányzat vetett véget. Több hasonló eset is van, amely ugyan nem járt radikális következményekkel, azonban hasonló képletekkel záródtak.

2. Néhány általános tanulság

Mire hívják fel figyelmünket a felsorolt tények? Világosan rámutatnak három jelenségre: először, hogy a kontinensen fokozódik az osztályharc radikalizálódása, s hogy a középbeállítottságú eszmei opciók elveszítik

hatásukat az extrém megoldások következtében, amelyek szakítanak a kompromisszumokra törekvő hagyományokkal, s új gazdasági-társadalmi politikai és eszmei szakaszt nyitnak meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a középbeállítottságú opciók hatása még mindig túlsúlyban van, s hogy esetleg még hatalmon is lennének egyes országokban. Ezek a rezsimek azonban, amelyek ilyen vagy olyan módon meghatározott demokratikus sémákat követnek, lassabban mennek át olyan változtatásokon, amelyek lényegében véve két egyforma általános törekvést tükröznek.

Másodszor: a radikalizálódás említett folyamata magában hordozza a városi és a falusi munkások frontja létrehozásának csiráját, ami meghatározott pontig vonzó a kistőkések és az értelmiség számára, s e téren az osztályharc sorsdöntő jelleget ölt, kiegészíti az imperialista- és nagybirtokos-ellenes feladatot, amelyhez a gyáripari és pénzügyi monopol megsemmisítése párosul az utóbbiak államosítására, valamint a gazdasági hatalomnak az állam hatáskörében történő központosítására való törekvéssel, azzal a céllal, hogy megkezdődjön a gazdasági fejlődés és aszszocialista építés folyamatának tervezése. A forradalmi átalakulás e második szakaszába való átmenet két akadályba ütközik; ezek:

a) az eszmei korlátok, amelyeket a lényegében népi politikai programok demokratikus és nemzeti tartalma, valamint az említett front e nagy ugrást jelentő program végrehajtására való eszmei felkészültsége képez. Az e fronthoz tartozó munkások és értelmiségek egy része a többi szektorhoz tartozóknál könnyebben megkörvonalazzák az ilyen változásokat, azonban hiányzik a tapasztalat, a stratégia kidolgozása, a taktika és a szervezés ahhoz, hogy saját erejükből legyőzzék az akadályokat a meghatározott pillanatban, amikor elengedhetetlenül magukkal kell ragadniuk a néptömegeket.

b) a társadalmi jellegű akadályok, amelyek a tömegmozgalmat képező erőkön belüli számos ellentmondásként jelentkeznek, amikor véget ér a néphatalom romboló szakasza. A kistőkések veszélyeztetve érzik magukat az anarchista módon bejelentett társadalmisítással. A népi erők ingadozása és belső megosztottsága nem teszi lehetővé a megfelelő megoldások fellelését, és emiatt stagnál a gazdaság, az infláció általános nyugtalanságot idéz elő, s mindez arra utal, hogy a kormány és a népi mozgalom képtelenek megoidani a társadalmi és politikai erők kiegyenlítődsét. Ilyen helyzetben létrejönnek a társadalmi, politikai, eszmei és lélektani feltételek a jobboldal mozgósítására, s lehetővé teszik számára, hogy megnyerje a kistőkések nagy részének támogatását, s hogy ily módon közösen államcsínyt hajtsanak végre.

Harmadsorban pedig elmondható, hogy a jobboldali rezsimek ilyen körülmények között való felülkerekedése nem átmeneti jelenség. A jobboldal tudatában van annak, hogy a politikai életet teljes egészében meg kell tisztogatni az olyan veszélytől, amelyeket a népi mozgalom fejlődése hozott magával, s ezt sikerrel tudatosítja a kistőkések szektorai-ban, amelyekre ráijesztett a korábbi „anarchia” (részben tényleges anarchia), mert amikor nem sikerül megvalósítani a forradalmi változásokat,

az első szakaszban jóváhagyott intézkedéseket semlegesíti a társadalmi állapot, amelyre a későbbiek során a határozatlanság jellemző, s az intézkedések különösen akkor veszítenek eredetiségükből, amikor a felülkerekedő, győztes burzsoázia elveti őket, vagy manipulál velük. Az ellenforradalom utáni terror az államcsínyt elkövető széles fronthoz tartozó erőket a következő szakaszba vezeti, amikor a hazai és különösképpen a külföldi nagytőkések ellenőrzésük alá helyezik az egész ellenforradalmi folyamatot. Az ellenforradalmi kormány tevékenységének e szakaszában igyekszik olyan intézkedéseket foganatosítani, amelyek a nagytőkések teoretikusai szerint megkönnyítik mindazokkal a tényezőkkal való végső leszámolást, amelyek lehetővé tették a népi mozgalom fejlődését és veszélyeztették a társadalmi-gazdasági rendszer fennmaradását.

E magyarázat szerint az alábbi tényezőkről van szó:

a) a demokratikus feltételek, amelyeket a nyilvános, demokratikus-burzsoá szabadság tesz lehetővé — ezek képeznék az átélt krízis elsődleges okát. Ilyen körülmények között az új rendszernek általános terror bevezetésére van szüksége, megtorlást végez a tömegszervezetek és a népi pártok, sőt még liberálisabb szövetségesei felett is, amelyek megakadályoznák a megtorló intézkedések végrehajtását, a hírközlő szervek tájékoztatásának cenzúrázását, s az értelmiségiek, különösképpen az egyetemek feletti ellenőrzést, valamint azok fenyegetéssel való fékentartását. Ily módon állandó politikai megtorlás rendszerét hozzák létre, amelynek eszmei és lélektani alapja a megszüntetett társadalmi rendszer helyreállítás.

b) A liberális törvényhozás tehát akadály a megtorló politika végrehajtása előtt, s elengedhetlenné teszi a rendkívüli állapot bevezetését. Egyes fasiszta eszmei beállítottságú szektorok korporatív államberendezés létrehozása mellett szállnak síkra, ami ilyen feltételek között nem reális elképzelés, tekintettel arra, hogy rendkívül népszerűtlenek azok a gazdasági intézkedések, amelyek a nagytőkét favorizálják és megsemmisítenék a széles tömegek politikai reakcióképességét, beleértve a kistőkés szektorokat is, amelyek támogatták az államcsíny végrehajtását, azonban elégedetlenek a tőke gazdasági koncentrációja és centralizálásának folyamata miatt, melyet az államcsíny útján létrehozott kormány hajt végre. A korporatív kormány vonzósága ellenére a kistőkések szektorai nem élvezik teljes mértékben a nagytőkék bizalmát, ugyanakkor nem rendelkeznek olyan erővel, hogy — különösképpen a nemzetközi kapitalizmussal szemben — érvényesíthetnék nézeteiket és állambeli intézményes szerepüket a korporativizmus útján. A felsorolt ellentétek ellenére is általános az egyetértés a végrehajtó hatalom megszilárdítása, a parlament befolyásának csökkentése, illetve esetleges feloszlatása és az állam megtorló hatalmának fokozása érdekében.

Az államcsíny végrehajtásának vezetői eszmei síkon igyekeznek a liberális életmód és a magántulajdon jellegének érvényesítésére, ami kon-

zistens lenne a polgári társadalom fenntartásában. Általában véve, a magánéletben az államcsíny kezdetén bevezetett korlátozó intézkedéseket átmeneti jellegűnek tartják. A konkrét helyzet azonban megcáfolja ezt, Brazíliában például tízéves időszakra megvonták a rendszer ellenségeinek politikai jogait, de 12 évvel később is megmaradtak a rendkívüli állapot bizonyos elemei, sőt újabb intézkedéseket foganatosítanak a volt politikusok jogainak korlátozására. A leckén okulva az új uruguayi rezsim 1976-ban 20 évre vonta meg ellenségeinek politikai jogait. Ily módon tényleges és egyre inkább eszmei kompromisszum jön létre a konzervatív és a fasiszta szektorok között, miközben az autoritárius politikai formula után kutatnak, amely megszüntetné a rendkívüli állapotot és magáévá tenné az új államról szóló koncepciót, mely sokkal közelebb állna a fasiszta, mint a liberális típusú autoritárius államhoz.

Gazdasági téren kezdetben az új elveken alapuló szabad versengés visszaállítására töreksenek, melyet különféle intervenciókkal veszélybe hozták a népi kormányok.

A cél: feltétlenül enyhíteni kell a népi mozgalom által gyakorolt nyomást, és úrrá kell lennie felette. Miután elfojtják ezt a mozgalmat és az államhatalom teljes egészében a nagytőke kezébe kerül, amely nem ingadozik, ha tökéletes gazdálkodási feltételeket kell létrehozni, s ennek keretében megtisztítja a vállalatokat és a közhatalokat a „munkaerő-felleslegtől”, s attól sem riad vissza, hogy a nem kifizetődő, főleg kisebb vállalatokat felszámolja. Létrejön a „hatékony” és a „termelékenységre” törekvő kormányzat, és széles körű propaganda-hadjárat folyik annak bizonyítására, hogy előnyösebb a jövedelemelosztásban növekvő részesezés és a termelékenység növelése, mint a „társadalmi jogok” fokozása.

Rá kell azonban mutatni arra, hogy ez a folyamat nem zárhatja ki az állam — főként mint közvetlen termelő — növekvő intervencióit. Az államtól magas fokú hatékonyságot követelnek a nagytőke fejlesztési céljainak végrehajtásában. Ez a hatékonyság később ellentmondásossá válik a liberális gazdasági célok tekintetében, amikor növeli az állami vállalatok versenyképességét, bővíti felhalmozókapacitásukat és ennél fogva növeli expanziójukat a nagy nyereséggel dolgozó gazdasági szektorok irányába, amelyek addig a magánszektor számára voltak rezerválva. Ugyanígy a gazdaságban eszközölt állami intervenciók még akkor is, ha magasabb fokú koncentráció és centralizáció útján a felhalmozás növelését célozzák — egyidejűleg fokozzák akcióképes eszközeit és az állami bürokrácia és technokratizmus intervenciók hajlamait.

A politikai, jogi, eszmei és gazdasági elemek és kapcsolata azt bizonyítja, hogy a diktatórikus rendszerek nem átmeneti időszakra jutnak hatalomra, hanem azért, hogy hatalmon maradjanak. Kevés akadálya van annak, hogy e törekvések nyílt, liberalistaellenes ideológiává váljanak, amely arra törekszik, hogy végérvényesen fasiszta jellegű korlátlan hatalmú rezsimet vezessen be. A jelenlegi diktatórikus rendszerek tehát a hosszútávú fasizálódás folyamatának első fokozatát képezik. Emiatt

még inkább szükség van arra, hogy még behatóbban foglalkozzunk a fasiszmus elméleti kérdéseivel tekintet nélkül arra, hogy klasszikus, vagy feltételes és nem tipikus formájáról van-e szó.

3. A fasiszmus elméletéről

Latin-Amerikában élénk eszmei vita folyik egy feltételes fasiszmus lehetséges formáiról, lehetőségéről és tulajdonságairól. Annak három kérdésre kell feleletet adnia: melyek a fasiszmus lényegtulajdonságai, melyek azok a történelmi feltételek, amelyek érvényre juttatják a latin-amerikai kontinensen, s melyek azok a különleges elemek amelyet a fasiszmus e válfaja kifejezésre juttat? Vegyük sorba mind a három kérdést.

A fasiszta mozgalom — miután 1919-ben jelentkezett Olaszországban — 1922-ben elterjedt Európában, az USA-ban és Latin-Amerikában. Később, a fasiszta beállítottságú Pilsudski 1926-os lengyelországi államcsínye és a nácizmus németországi győzelme után 1939-ben a fasiszta fenomen nem maradt kizárólag politikai mozgalom, hanem nacionalista államok szövetségévé vált, amely kiterjedt Spanyolországra és Japánra is, s később úgyszólván a Németország által megszállt egész kontinentális Európára a kollaboráns kormányok által.

Ezek szerint feltétlenül meg kell különböztetni két jelenséget: a fasiszmust mint politikai mozgalmat, másrészt szövetséges és kollaboráns fasiszta államok létrehozását.

Elméletben elfogadható olyan fasiszta állam létezése is, amely nem fasiszta mozgalom eredményeképpen jött létre, hanem megszállás alatt, vagy katonai puccsal, amire több példa van Európában 1939 és 1945 között. Másrészt azonban nem fogadható el teljes egészében az elmélet, mely szerint a fasiszta mozgalom az állam alárendelt helyzetében jött létre, inkább annak parciális formájáról van szó. Mégis, a fasiszta törvényhozás létrejött Olaszországban, Németországban, Spanyolországban és Portugáliában a konzervatívokkal hosszú éveken át folytatott megbeszélések eredményeképpen született meg, miután ez utóbbiak kitárták a kapukat a fasiszmus előtt.

Az említett különbség igen lényeges társadalmi-gazdasági szempontból is, vagyis a fasiszmus osztályjellegű tartalmának tekintetében. A fasiszta mozgalom főleg a kistőkések, a lumpenproletariátus és a dekadens földbirtokos oligarchia körében jelentkezik.

Amíg ezek a szektorok képezik a fasiszmus addig csak tengődik, mert nem rendelkezik megfelelő eszközökkel, s kapitalista- és egyidejűleg kommunistaellenes eszmei áramlatok jellemzik. A fasiszmus csak akkor válik hatalomátvitelre képes erővé, s csak akkor maradhat hatalmon, ha elnyeri a nagytőkések támogatását. Erre akkor kerül sor, ha a nagytőkéseknek fasiszta csoportokra van szükségük, hogy szembeszegülhessenek a kommunizmussal vagy a népi forradalommal. A nagytőkések beleegyeznek ezekkel az osztálynélküli csoportokkal való tárgyalásokba,

s hogy azokra átruházzák a hatalmat, de csak végső eszközként, amikor alapjaiban megingott társadalmi helyzetük. A fasiszta mozgalom eljátszhatja a kapitalizmus felújítójának szerepét, mert megtestesíti a kistőkések aggodalmát, kívánságait, ambícióit és értékeit azoktól a társadalmi akadályoktól mentesítve, amelyek minden nap fojtogatják a kistőkéseket.

Ezek az értékek hasznára válhatnak a nagytőkéseknek kommunistaellenességük miatt, s mert az olyan autoritativ vezérszerepre törekszik, amely képes arra, hogy erőszakkal egyesítse a széthullott anarchista osztályt. Azok lehetővé teszik, hogy igazolást nyerjen a kommunizmus és a forradalom feletti megtorlás, amely a kistőkés számára még elfogadhatóbb, ugyanis gyűlöli a proletárt, mert az műveletlenebb, gorombább és tőle rosszabbul öltözködik, viszont az esetek többségében szervezettebb, s a kistőkések legalacsonyabb rétegeinek tagjaihoz viszonyítva nagyobb jövedelme van és jövő áll előtte. Végeredményben a kisburzsuj gyűlöli a proletárt, mert az az ő eljövendő proletarizálódását vetíti elébe, amelyet ő el szeretne kerülni mindenáron. A kisburzsuj tehát megfelelő társadalmi alap a proletármozgalom feletti társadalmi megtorlás végrehajtására. A fasizmus aktív mobilizálásra tanítja ezeket a szektorokat és elengedhetetlenné válik, abban a pillanatban, amikor a munkásosztály veszélyezteti a kapitalista rendszert anélkül, hogy határozott lépést tenne a szocializmus felé, amikor öröklődik, megoszlik, politikailag keveredik és ily módon megtorlásnak teszi ki magát.

A fasizmus azonban a kisburzsó mozgalom és a burzsóázia összefogásának, különösen a nagytőkésekkel való egyesülés eredménye, s ennél fogva eltérő társadalmi alapja van. Mint lártuk, a fasiszta mozgalom csak a konzervatívok segítségével kerülhetett hatalomra, főleg amikor szükség volt rá, a nagytőke, amely uralkodik az állam és a társadalom felett azt elfogadta és előléptette. A fasiszta rendszernek tehát tükröznie kell a nagytőke hegemónista érdekeit. Ez az első pillantásra ellentmondásos a fasizmus társadalmi alapjával. Az ellentmondás akkor jut kifejezésre, ha az új rezsim átveszi a hatalmat, és meg kell semmisítenie a mozgalom monopolistaellenes szárnyát, továbbá meg kell fékeznie a paramilitarista csoportokat és politikai, valamint eszmei megegyezésre kell jutnia a konzervatívok azon szektoraival, amelyek készek arra, hogy szövetségre lépjenek a fasizmussal. A rezsimnek még fel kell számolnia minden liberalista ellenállást, amely szembeszegülne konszolidálódásával.

Ily módon a fasiszta rezsim nem képezi az őt kiváltó konfúz és demagogikus ideálok „a outrance” alkalmazását és nem tartja magát szigorú sémákhoz. Nem tarthatná fenn magát ugyanis, ha gépiesen szerezne érvényt ezeknek az ideáloknak. A konkrét fasiszta rezsimok az ideálok és az objektív feltételek közötti kompromisszumok eredményei. A többi társadalmi-politikai folyamatokhoz hasonlóan ez is a pragmatizmus terméke. A fasiszta állam a liberálistól nem a lényegénél, hanem formájánál fogva különbözik, amely ugyan jelentős, de nem döntő fontosságú. A fasiszta állam a polgári társadalom és az állam közötti különb-

ségek megszüntetésére törekszik, létrehozza az egyénnek az állam iránti feltétlen hűségét, megszünteti a pártrendszert, s létrehozza az egységes pártot, ami inkább az állam hatalmának kibővítése, mintsem a bázis politikai állásfoglalása. Emellett bevezeti a legvertikálisabb rendszert és militarizálja a társadalmi életet. A korporatív formákra úgy kell tekinteni, mint az állam és a párt fentről lefelé való berendezését, mely szerint a gazdasági-társadalmi rendszer arra törekszik, hogy közvetlen ellenőrzése alá helyezze azoknak az ellentmondásoknak a kiküszöbölését, amelyek az osztályharcból erednek gazdasági téren és az állami beavatkozás legközvetlenebb módon történő bevezetésével.

A fasizmus azonban nem szünteti meg a magántulajdont, a vállalatok tökéletes szervezkedését és a burzsoá polgári jogrendszert, annak a polgári társadalomnak az alapját, amelyet a közjogok terén igyekeznek megszüntetni.

A fasizmus különleges módon fejleszti a monopolt, oly módon, hogy serkenti a gazdasági koncentráció és a pénzügyi centralizálás tényezőinek kibontakozását, miközben lehetővé teszi a munkaerő maximális kiszákmányolását, s hogy a nagytőke magas fokú nyereséghez juthasson akár csak a koncentráció folyamata általában véve.

A fasizmus tehát annak ellenére, hogy eszmei-totalitarizmus képét nyújtja, továbbá, hogy látszatra gazdaságilag etatisztikus és politikai szempontból pártellenes, illetve egypártrendszerű, vagyis összetételében liberalizmusellenes, végeredményben azoknak a lényegbevágó elemeknek a végső megnyilatkozása, amelyek a kapitalista liberális rendszert képezik. A liberalizmus és a fasizmus közötti ellenzék — jóllehet tényleges és kifejezésre juttatja a fasizmus eltérő állapotát — nem abszolutista jellegű. Ugyancsak nem nevezhető abszurdumnak egy — a fasiszta és a politikai liberalizmus rendszerének keverékét elképzelni, amelyben az egyik vagy a másik van túlsúlyban. Ezek szerint a fasizmus csak győzedelmeskedik és permanens rendszerré válik, amikor megfelelő történelmi feltételek jönnek létre:

— Először nyíltan, veszéllyel fenyeget, vagy közel áll a proletárforradalom, avagy ebben a meggyőződésben élnek a kis- és a nagytőkések, holott a munkásosztálynak még nincs ereje a győzelem kivívására, avagy arra, hogy olyan demokratikus feltételeket harcoljon ki, amelyek lehetővé teszik továbbfejlődését.

— Másodsor, olyan nemzeti egységre van szükség, amely rákényszerítheti a nagytőkét, hogy marginális elemeket használjon hatalmának szavatolására. Ilyen körülményeket részben olyankor hoznak létre, amikor polgárháború veszélye fenyeget, de akkor is, ha a kapitalizmus fejlődésében lemaradt államokban erre szükség mutatkozik, s meghatározott külső gátló körülményekkel találják szemben magukat a külföldi piacon való expanziójuk alkalmával, továbbá, ha meghatározott belső jellegű akadályok gátolják a belpiac expanzióját (a falusi arisztokrácia és a kapitalizmus előtti viszonyok fennmaradása, továbbá a késve jött kapitalista fejlődés képtelen foglalkoztatni a faluról felszabaduló

munkaerőt, s az arra való törekvés, hogy nagymértékben koncentrália a jövedelmet a fejlődés kezdeti szakaszában a gyors monopolizálás eredményeképpen stb.).

— Hogy a liberáldemokrata állam vagy a rendkívüli állapot formáinak összehangolatlansága miatt nem képesek eljutni a társadalmi legitimitáshoz, amely lehetővé tenné fennmaradásukat, avagy a megtorlás eszközének alkalmazását, s ily módon intézményes jellegű általános nyílt válságba jut mind a hatalom mind a gazdaság (ez különösképpen a hiperinflációs hullámban jut kifejezésre). Ha jellegzetességeit e szemszögből nézzük, akkor elmondható, hogy a fasizmus:

— A nagytőke totalitáris rendszere, s azt egy, főként kisburzsoá eredetű társadalmi szektor vezet be, amelyben az előbbi megbízik. Az európai fasizmus esetében ez paramilitarista szervezet Olaszországban és Németországban, illetve kimondottan katonai jellegű Spanyolországban. A paramilitarista szervezetek jelentősége a hatalomátvitelben rámutat arra, hogy a fasiszta mozgalomnak csak relatív szerepe van a politikai rendszerben amely később hatalomra jut.

— A nagytőke represszív rendszere, amely arra törekszik, hogy megsemmisítse a kommunista ellenzékét, s hogy gyöngítse a liberális ellenzékét, megbénítsa a társadalmi és intellektuális bírálatot, s megsemmisítsen, a teljes dominációjának útjában álló minden eszmei elemet.

— A külföld irányában agresszív nagytőke rendszere, melynek expansionista törekvései vannak, ellenséges beállítottságú a liberális államok iránt, erősen nacionalista miszticizmusú, amely a faji imperiális, tradicionális és más eszményekre, valamint a nemzeti egység ellenségeire támaszkodik. Ebben az értelemben fajüldöző rendszere egyaránt lehet zsidó-, néger-, fehér- vagy arabellenes stb. Közös jellemvonása azonban, hogy mindig kommunistaellenes.

Irracionalista ideológiája a kulturális, romantikus, hősi és misztikus elemeket, valamint azoknak a politikai elemekkel való közvetlen kapcsolatát helyezi előtérbe. Az ideológia, amelynek arra kell törekednie, hogy létrehozza az egyébként létrehozhatatlan megbékélést a rendszer totalitárizmusa, illetve a gazdaságról alkotott privát mércék között, azonban szakít a teljesen liberális kapitalizmussal, s megerősíti az állami beavatkozás és a nagytőkés vállalatok szerepét.

— A kisburzsoá eredetű politikai mozgalom, amely a proletariátus forradalmi mozgalmával szemben fejlődő ellenzékékként fejlődik, s amely a hatalom elvét igyekszik érvényesíteni, s hogy a fegyelem az a módszer, amellyel meg lehet szüntetni a társadalmi káoszt, melyet a krízis és a munkásmozgalom fejlődése okozott. E mozgalom csak akkor juthat hatalomra, ha elnyeri a nagytőke támogatását és aláveti magát általános stratégiájának.

4. A feltételes fasizmusról

Történelmi szempögből tekintve a fasizmus a hegemonista nagyhatalmaknál és a gyarmattartóknál jelentkezett. Meg kell azonban jegyezni, hogy Olaszország, Németország, Spanyolország és Portugália másodrangú gyarmattartók voltak. Annak ellenére, hogy Németország és Japán gyarmattartó nagyhatalmakká válhattak volna, ha győzelemre jutnak Nagy-Britannia, az USA, Franciaország, Hollandia és Belgium ellenében, vagyis ha radikálisan megváltozik a világ képe. Ezért a német nácizmusnak univerzálisságra kellett törekednie, ami Mussolini szájából neveltségnek, utopikusnak és inkonzisztensnek tűnt. Időközben a spanyol, portugál és francia fasiszták csak az angol, később pedig az amerikai védelem árnyékában tudtak fennmaradni.

Brazília és Argentína ugyancsak elmaradt országok, amelyek burzsoáziája arra törekszik, illetve törekedett, hogy gazdasági és politikai gyarmati hatalomra jussanak Latin-Amerikában, s más latin-amerikai burzsoáziának is volt hasonló törekvése. Mindezek azonban nem képesek hegemoniára jutni még nemzetgazdaságuk felett sem, mert akkor kezdődött gyáripari kapitalista fejlődésük, amikor a nemzetközi kapitalizmus már magas fokú integrációt ért el az USA hegemoniája alatt, amely össze van hangolva a multinacionális korporációkkal, a technológia és a termelés koncentrációjának és a tőke nemzetközi méretű centralizálásának, s ez lehetetlenné teszi a lokális burzsoázia számára, hogy úrrá legyen a termékek, szolgáltatások és a tőke belső piacának. Ugyanakkor a külföldre irányuló minden expanzió olyan piacra jut, amelyet már elfoglaltak a multinacionális mammutvállalatok, s azokat nehéz legyőzni és nehéz velük versengeni.

Ilyen feltételek között a politikai folyamat a függő helyzetben levő kapitalista államokban tükrözi ezt a nemzetközi dinamizmust. A harmincas években Latin-Amerika nemzeti felszabadítására és gyáripari fejlesztésére tett erőfeszítések összeütközésbe kerültek a közvetlen angol és amerikai dominációjával és sok dél-latin-amerikai vezető az olasz fasizmust és a német nácizmust képzelte el a lehetséges belső politikai útnak és remélte, hogy az nemzetközi segélyforrás lesz. Azonban a fasizmus kópiája, amelyet főleg Vargas és Peron hoztak létre, sohasem azonosult azokkal a rendszerekkel, jóllehet ami nacionalista lendületüket és gyáripari fejlődésüket illeti hasonlóak voltak az olaszországihoz, ellenben eltérő társadalmi alapra kellett támaszkodniuk. A latin-amerikai kisburzsoázia képtelen volt egy fasiszta folyamat vezetésére. A helyi nagytőke pedig, amely mezőgazdasági, kereskedelmi és pénzügyi jellegű volt, kénytelen volt átengedni helyét a születőfélben levő gyáripari burzsoáziának, s az államban kereste támaszát, s ezért céljaira felhasználta a munkásosztályt. A korporativista forma, amelyre a latin-amerikai állam törekedett, ezek szerint a felszabadulás, nem pedig a reakció eszméjét vallotta, azonban egyidejűleg elidegenítette a munkásosztályt a gyáripari tőkétől

és egy burzsoá ideológiától, amely forradalmi szempontból autoritárius és demobilizáló hatású volt ennek az osztálynak a számára.

E rezsim összetételbeli kettős jellege azonosította őket a fasizmussal (Peront, Vargast, sőt Cardenast is fasizmussal vádolták), hogy később azután történelmileg rehabilitálják őket saját uralmuk idején (például Cardenast és Vargast), és kinevezzék őket a demokrácia, az antifasizmus és az antiimperializmus bajnokainak. Mindkét állásfoglalás téves, mert nem ismeri fel a rendszer kettős jellegét, az ingadozást és a politikai oszcillációt.

Ma eltérő a helyzet: erőszakkal felülkerekedett kormányzatok jönnek létre a korábbi népiesség öröklői, illetve a reformtörekvés tudatosabb megnyilvánulásaival és a munkásforradalmakkal szemben. Milyen furcsa folyamatok mennek végbe a társadalomban, hogy ilyen ellentétes történelmi jelenségek jutnak kifejezésre?

A népiesség elveszítette történelmi jelentőségét, amikor tönkrement az a társadalmi osztály, amely azt hegemonizálta, és amely abból eredt. A helyi tőkésék, amelyek meghatározott autonómiára tettek szert a nemzetközi piacon az 1929-től 1934-ig tartó gazdasági világválság idején (a krízist 1936 és 1938 között sem sikerült kiheverni, s ez új krízishez vezetett, továbbá 1939 és 1945 között, a második világháború idején) megkísérelték fellendíteni a nemzeti tőkén alapuló gyáripár fejlődését, a hogy megvédjék a belső piacot devizaügyleti protekcionizmussal, fejlett technológia behozatalával a gazdasági fejlődés céljából tett intézkedések keretében. Ezek a törekvések azonban eredménytelenek maradtak, amikor véget ért a háború, és kezdetét vette a világméretű kapitalista felhalmozás újabb ciklusa (amelynek jellemvonásait már ismertettük), s a nemzetközi burzsoázia újra kiszorította a helybelit.

A multinacionális tőkén alapuló új modellű felhalmozás és a régi nacionáldemokrata modell közötti összeütközés közel 20 évig tartó jelentős politikai összecsapások útján jutott kifejezésre. Az egyik oldalon az imperializmus állt óriási nemzetközi pénzügyi apparátussal (Nemzetközi Pénzalap és a Világbank) és a regionális pénzügyi apparátussal (az Eximbank — Nemzetközi Fejlesztési Bank, Szövetség a Fejlesztésért), óriási harcászati eszközök (a Rio de Janeiro paktum), tisztek kiképzése, katonai missziók, UNITAS stb., a fegyvereladás ellenőrzése, a nemzetközi és kontinentális stratégiai sémák feletti hatalom, a technológia ellenőrzése a tudományos-műszaki forradalom teljes fejlődése közepette, a tőke és a „kow-how”, a termelési folyamat és a kommercializálás legmesszebbmenő mozgósítása.

A másik oldalon a lokális burzsoázia állt, amely nagyon gyenge pozíciókon fejlődött és gyorsan meggazdagodott az 1914—1921-es, az 1929-es és az 1945-ös krízisek idején, s amely számított a rendkívül aktív, de rosszul szervezett népi mozgalomra, amely annál kevésbé volt alkalmas a vezető szerepre, minél tovább kellett menni az imperializmussal szembeni ellenállással. Ennek a burzsoáziának — jöllehet az államra támaszkodott — szem előtt kellett tartania, hogy az a hatalmas osztályok kö-

zötti kiegyezés terméke, tekintet nélkül arra, hogy a hagyományos oligarchia vagy az új munkásszektor van túlsúlyban. Ez a lokális burzsoázia, melynek belső fogyatékoságai voltak gazdasági (alacsony szintű termelékenység, amelyet a devizaforgalomban bevezetett protekcionizmus váltott ki), a pénzügyi (pénzügyi spekulációk közvetlen állami támogatása alatt) és politikai szempontból erőtlenséges és ellentmondásos volt az osztályok és a politikai kompromisszumok iránt, amelyekről terhes volt az államapparátus. Jellemző volt továbbá erre a burzsoáziára az állandó mérleghiány annak inflációs következményeivel és a kielézésre való törekvéssel a legkritikusabb történelmi pillanatokban.

Aránylag könnyű volt meggyőzni a helyi burzsoáziát, hogy nincs más választása, a lehető legjobb feltételekkel integrálnia kell a nemzetközi tőkével. Más volt azonban a helyzet a munkás- és a kisburzsoá bázissal, amelyek nem változtattak nemzeti és demokrata programjukon, de annak egyre inkább etatista, intervencionista és imperialistaellenes tónust adtak. Nehéz volt elvetni ezt a tömegfrontot, amely fokozatosan összeütközésbe került az imperializmussal mindaddig, míg sok országban létre nem jött az erőik új rendszere: egyfelől az imperializmus és hazai szövetségesei (a tőkések, technikusok, menedzserek, a középosztály szektorai, melyek azoknak a legújabb technológiai termékeknek a fogyasztására törekszenek, amelyeket a nemzetközi társaságok gyártanak), másfelől pedig a népi szektorok (munkások, parasztok, a kisjövedelmű középosztályok szektorai, a kisburzsoázia egy része) és néhány burzsoá szektor áll, amelyek nem adták fel nemzeti törekvéseiket.

A társadalmi blokkok eme új szembehelyezkedése még kifejezettebb volt a kubai forradalom fejlődésekor annak 1958 és 1960 közötti demokratikus és nemzeti szakaszában a szocialista időszakig, amely létrehozta Latin-Amerika első szocialista államát. Ez szemléltető módon rámutatott a burzsoá nacionalizmus hatáira, valamint arra is, hogy a következetes imperialistaellenes harc elkerülhetetlenül a szocializmus felé vezet.

A társadalmi forradalom elleni harc érik ezen a kontinensen, és annak ott össze kellett hangolódnia. Azonban csak az amerikai imperializmus rendelkezett ilyen kapcsolatokkal, műszaki felszereléssel, pénzügyi lehetőségekkel és politikai hatalommal, amelyre szükség van egy ilyen harc vezetésénél. A műveletet három alapvető elem figyelembe vételével lett megszervezve: gazdasági reformizmus, politikai reformizmus és represzió (a lázadás ellen, s ott ahol elengedhetetlenül szükség van rá — katonai rezsim).

A katonák a korszerű törekvésű középosztály elitjének számítanak. A nemzeti biztonság doktrínája egyesítette magában a három megjelölt elemet, azonban annak érdekében, hogy megvalósítsa a belső biztonságot nem volt elegendő csak azok a lázadások ellen harcolni, amelyeket a fejletlenség és a népieskedők demagógiája váltott ki. Változást kellett eszközölni a gazdaságban is, mégpedig nem forradalmi jellegű reformok által, amelyek a piacon való szabad játékot és a technológia szempontjára

ból legvalószínűbb erők túlsúlyba jutását serkentik. Meg kellett reformálni továbbá a politikai hatalmat, a népieskedő demagógiát, fel kellett váltani szervezett hatékonysággal, műszaki és depolitizált programozással (amely felett állna azon tömegek nyomásának, amelyek nem képesek hatékony eredmények elérésére). A nemzetbiztonságról szóló doktrína eszmeileg szolgált alapul számára, amely lehetővé tette a katonai többség egyesülését. Fasisztajellege kismértékben hasonlít a klasszikusra, azonban rendkívül világos: ez az ideológia a főnök személyét katonai és polgári technokratikus elittel váltja fel, a pártot pedig bürokratikus nacionalista katonai apparátussal, másrészt a represszió és a rend eszméje — amely a nemzeti fejlődés és a nemzet erősödésének tényezője — tipikusan fasiszta. A fasiszta mozgalomra a bázisban csak azért van szükség, hogy megbontsa a tömeg hatalmának szilárdságát. Itt is eszközül lettek felhasználva a népi milíciák és a paramilitarista csoportok, hogy csökkentsek a fegyveres erők közvetlen felelősségét a repressziók legpiszkosabb történéseiért. Ellenben elengedhetetlenül szükség van az ilyen apparátusok állandó ellenőrzésére és alárendelésére (amelyek gyakran nyugalmazott katonatisztekből, rendőrökből, sőt néha aktív katonai személyekből állnak) amelyek néha az akció sajátosságos autonómiájára és irracionális erőszakra törekszenek. Miben különbözik tehát ez a fasiszta hagyományos eszményképétől?

Először is felülről ráerőltetett állapotról van szó, amelyet inkább a nemzetközi, mint a nemzeti tőke támogat (de ma már inkább az előbbi képezi a nagytőkét még lokális szinten is, mert az ország legnagyobb vállalatai nemzetien felüliek), amely inkább az elit represszióját választja, mintsem a tömegek mozgósítását. Végül is, az egyes országokban létrejött politikai kompromisszumok jellegére való tekintettel elmondhatjuk, hogy a fasiszta szárny nem foglalja el a főparancsnoki helyet, hanem a háttérben marad.

Természetesen ilyen feltételek között meghatározott relatív függetlenség jön létre az aránylag erőtlen fasiszta politikai mozgalom (amely csak meghatározott lendületre kap a kritikus helyzetekben, amikor ez a mozgalom széles körű jelleget kap), illetve a fasiszta állam között, amelyben a vállalati, katonai és technokrata elit dominál. Az ilyen állam nem menekülhet problémák nélkül a korporativista közvetítésekhez, mert nincs nagy lehetősége arra, hogy szervesen legyőzze a munkásosztályt, de még a kisburzsoáziát sem, amely túlnyomórészt elégedetlen a fasiszta politika világosan áruló és monopolista törekvéssé jellegével.

Ezeket a fasiszta rendszereket belső ellentétek gyengítik, amelyek meghatározott teret hagynak a népi mozgalmak politikai életéhez és dialektikusan kényszerítik a rezsimet, hogy végtelenül represszív akciókra támaszkodjon, amelyek arra törekszenek, hogy az eszmei legitimitás hiányát erőszakkal oldják meg.